

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره سیزدهم، پاییز ۱۴۰۳: ۱-۳۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۲

نوع مقاله: پژوهشی

آسیب‌شناسی کارکردهای راهپیمایی اربعین

غلامعلی نیستانی*

محمدحسین پوریانی**

حسین اژدری‌زاده***

چکیده

در سال‌های اخیر، راهپیمایی اربعین ابعاد کارکردی و ظرفیت‌های تمدنی به خود گرفته است. از این‌رو از وقوع آسیب‌ها و ضعف کارکردی نیز در امان نیست. مسئله اصلی مقاله حاضر، واکاوی شکاف میان وضعیت موجود و حالت مطلوب رفتاری و احیاناً انحراف از هنجارهاست. هدف مطالعه ریشه‌یابی ناهنجاری‌ها برای کنترل و رفع کاستی‌های این گردهمایی دینی است. روش اجرای پژوهش، روش کیفی مصاحبه عمیق با چهل نفر از اساتید حوزه و دانشگاه و مطالعه اسنادی (سفرنامه‌ها و گزارش‌ها)، مشاهده مشارکتی و مطالعه گزارش‌های مردمی است. یافته‌های این پژوهش شامل مسائل ناظر به ابعاد آسیب‌شناسانه است که در هفت دسته «مسائل مدیریت اجرایی»، «فرهنگی و اجتماعی»، «بهداشتی و محیط‌زیستی»، «دینی و اعتقادی»، «سیاسی و بین‌المللی»، «اقتصاد و بازار» و در دو حوزه اصلی «تمرکز دولت بر تقویت زیرساخت‌ها» و «حفظ سرمایه اجتماعی و

* دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، واحد نراق، دانشگاه آزاد اسلامی، نراق، ایران
sdr.neyestani45@gmail.com

** نویسنده مسئول: استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد نراق، دانشگاه آزاد اسلامی، نراق، ایران
mhpouryani@yahoo.com.

*** استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد نراق، دانشگاه آزاد اسلامی، نراق، ایران
hajdaryzadeh@rihu.ac.ir

توجه به الگوهای رفتاری و کنش‌های ارزشی برای ارائه تصویر مطلوب تمدنی و اجتناب از سویه‌های کارناوالی و غیر ارزشی اربعین^۱ است. در نتیجه مسئله آسیب‌شناسی پدیده اربعین در ساختار اجرایی و رفع کاستی‌ها و «بازگشت به معنای درون‌دینی زیارت کربلا» که از تفرّجی شدن آسیب دیده، باید اصلاح شود. موضوعاتی همچون اختلافات قومی، نگاه و انتظارات تفرّجی، خرافات و بدعت‌گذاری دین، طرح اندیشه افراطی، کمبود وسایل نقلیه، پسماند مواد غذایی و زباله و بی‌نظمی، مجموعه‌ای از آسیب‌های راهپیمایی اربعین است.

واژه‌های کلیدی: راهپیمایی اربعین، خرافه‌گرایی، فرقه‌های انحرافی، عرفی شدن مناسک و آسیب‌های اجتماعی.

بیان مسئله

از جمله مباحث محوری علوم اجتماعی، تحلیل و بررسی آسیب‌های اجتماعی است. در نگاه آسیب‌شناسی می‌توانیم از نمادهایی سخن بگوییم که در امور جامعه اختلال ایجاد می‌کند. یعنی آن ذهنیات و برداشت‌هایی را که به دین دلالت دارند و موجب بروز مشکلات در روند حیات دینی جامعه می‌شوند (بیات و میرخلیلی، ۱۳۹۷: ۲۴).

تحلیل‌گران اظهارنظر می‌کنند که در کشورهای رو به توسعه، یکی از متغیرهای مهم اجتماعی، دین و دین‌داری است که متحمل سیر تغییرات بسیار وسیع و گسترده‌ای می‌شود (برگر و لاکمن، ۱۳۷۵: ۸۵).

امروزه عموم مردم تحت تأثیر کارکردهای فرهنگی دین در جوامع خودشان قرار گرفته‌اند و مباحث مناسک و شعائر دینی و فرهنگ دین همواره مورد تکریم اندیشمندان و رهبران جوامع بوده، تأثیرگذاری ساختار آموزش و نحوه یادگیری رفع آسیب‌ها و ناهنجاری‌ها، به‌ویژه در دنیای مدرن امروزی، امری عُقلایی است. به واسطه دین می‌توان کنترل اجتماعی منظم و صحیح یا به قول دورکیم، انسجام و وحدت اجتماعی را تقویت نمود. بی‌تردید جامعه در شکل‌دهی به تصورات دینی اعضای خود، نقش کلیدی ایفا می‌کند و این افراد جامعه هستند که القائات جامعه را می‌پذیرند و به آن شکل مطلوب و هنجاری خود را می‌دهند» (جلالی مقدم، ۱۳۷۹: ۱۰).

در سال‌های اخیر، مراسم پیاده‌روی اربعین از یک پیاده‌روی نسبتاً ساده که صرفاً شهروندان شیعه عراقی انجام می‌دادند، تبدیل به یک مراسم گسترده با حضور بیش از ۲۵ میلیون شیعه از سراسر جهان، از جمله حدود سه میلیون نفر ایرانی شده است. پیاده‌روی اربعین، این فرصت را دارد که با بازنمود رسانه‌ای مناسب، مؤلفه‌های اصلی همچون محبت، ایثار، تعاون، دیگرخواهی، رنج برای قُرب به امر قدسی، همبستگی اجتماعی و... را که در آیین پیاده‌روی اربعین موج می‌زند، به مثابه فرهنگ اسلامی به جهانیان معرفی کند. طبیعتاً این حجم گسترده حضور انسانی در یک سرزمین و در یک دوره محدود زمانی، در کنار همه دستاوردها و کارکردهای مثبتی که دارد، پیامدهای ناخواسته و کارکردهای منفی‌ای هم دارد که می‌تواند «آسیب‌هایی» به جامعه وارد کند.

بی‌گمان تأکید این پژوهش بر آسیب‌های رویداد به‌هیچ‌وجه نافی کارکردهای مثبت راهپیمایی اربعین نیست؛ چنان‌که سلامت مراسم و مصون ماندن آن از انحراف، سهم بزرگی در بقای مقتدرانه تشیع و حفظ هویت شیعی دارد (غلامی، ۱۳۹۴: ۱۲۲).

برای شناسایی آسیب‌های راهپیمایی اربعین باید پایه‌ها و ارکان اصلی و شاخصه‌های تمدنی را دقیقاً شناخته باشیم تا بتوانیم در زمان روبه‌رو شدن با کاستی‌ها، قدرت تشخیص الزامات و اولویت‌ها را دریابیم. چنان‌که طبق فرمایش مقام معظم رهبری، رویدادهای ما، سیرت‌ها و صورت‌هایی دارد که باید با هم تفهیم شود (خطبه‌های نماز جمعه، ۱۳۸۹/۰۳/۱۴). جریان تمدنی راهپیمایی اربعین نیز به همین شکل خواهد بود. اگر در موقعیتی، بین این صورت‌ها و سیرت‌ها، تزاخم و تقابلی ایجاد شود، اصل و معیار برخورد، سیرت‌ها هستند. یعنی باید با صیانت از پایه‌ها و اصول، ناترازی کوچک در بین صورت‌ها را برطرف نماییم و مانع آسیب رسیدن به سیرت‌ها شویم و متوجه این موضوع باشیم که با تغییر سیرت‌ها به تغییر اصول نرسیم و دفاع بی‌ضابطه‌ای از صورتی که اهمیت ندارد، نداشته باشیم؛ چون موجب حذف یک امر مهم‌تر می‌شود (عابدینی، ۱۳۹۸: ۱۵۱).

وقتی مسئله اصلی شکاف بین شرایط و وضعیت موجود در مقایسه با حالت مطلوب یا انحراف از هنجار است، تلاش برای استانداردسازی و اصلاح ساختار اجرایی و تهیه برنامه‌های سیاستی برای وضعیت موجود، ضرورتی حیاتی و راهبردی آینده است.

پرسش اصلی پژوهش این است که چه ابعاد آسیبی و کژکارکردی در راهپیمایی اربعین وجود دارد؟ تأثیرات آیین پیاده‌روی اربعین بیش از آنکه نوعی اتفاق ساده آیینی در بستر اجتماع دینی تشیع باشد، اکنون به عنوان یک پدیده کارکردی درهم‌تنیده از لایه‌های روابط اجتماعی، سیاسی و عقیدتی، معیار و شاخصه تمدن نوین اسلامی فرض می‌شود.

مطالعات نشان می‌دهد که این رویداد مذهبی با مسائل و کاستی‌هایی همراه است. آسیب‌هایی که پیاده‌روی اربعین را تهدید می‌کند، عبارتند از: تفاوت‌ها و تعارضات فرهنگی، رقابت موکب‌های ایرانی، تخریب الگوی سنتی اربعین عراقی، تشویش اذهان بر اثر شایعات، عرفی شدن مراسم، اسراف و تبذیر، پسماندها و آلودگی محیط‌زیست، کم‌توجهی به واجبات دین، وجود فرقه‌های انحرافی، شکاف سنی و شیعی، دولتی شدن اربعین (تاجبخش، ۱۴۰۱: ۱۱۴).

با بررسی و شناسایی آسیب‌ها و کژکارکردهای این رویداد می‌توانیم نواقص و آسیب‌های اجتماعی و تمدنی راهپیمایی اربعین را کاهش دهیم. در ادامه ضمن بررسی مفاهیم آسیب‌شناسی، تلاش خواهیم کرد به شاخص‌های آسیب‌شناسانه پیاده‌روی اربعین دست یابیم و سپس با تحلیل جامعه‌شناختی مفاهیم و مقوله‌ها، به یک نتیجه‌گیری کلی از پژوهش حاضر که اصلاح وضع موجود، تعمیق معرفت دینی و افزایش آگاهی درباره آموزه‌های حسینی در پیاده‌روی اربعین است دست یابیم، تا یافته‌هایمان در اولویت اقدامی سازمان‌ها و نهادهای مرتبط برای اصلاح و بنیان این حرکت پویا و ارزشی قرار گیرد.

این مطالعه دارای اهداف زیر است:

۱. احصای ناهنجاری‌ها و کاستی‌ها در بخش دولتی و هدایت‌گری زائران
۲. بررسی و تحلیل آسیب‌ها در آیین پیاده‌روی اربعین

ملاحظات نظری

برای فهم و ادراک علمی جامعه‌شناسی دین، مطالعه شعائر و مناسک دینی، اهمیت دارد. مناسک و آیین دینی جمعیتی همانند تجمعات و گردهمایی‌ها، نماز جماعت و زیارت‌ها از این دسته‌اند. پیاده‌روی و حرکت کاروانی از ظرفیت‌های اجتماعی شیعیان است که موجب تربیت نفوس با زیرساخت اجتماعی تمدن اسلامی بوده است. رابرتسون اسمیت^۱ از جمله انسان‌شناسانی است که پیش از امیل دورکیم، بر نقش مناسک و رفتارهای دینی، بیش از باورهای دینی تأکید داشت. بروان نیز از مردم‌شناسانی است که اعتقاد داشت برای شناخت دین باید به مناسک دینی توجه کرد (همیلتون، ۱۳۸۸: ۱۹۹).

دورکیم معتقد است که پدیده‌های دینی به طور طبیعی به دو مقولۀ بنیادی تقسیم می‌شوند: باورها و مناسک. وی، باورها را از احوال عقیدتی می‌داند که از تصورات تشکیل می‌شود؛ اما مناسک را از وجوه معینی از اعمال بشری به‌ویژه اعمال اخلاقی، جدا و به طور مستقل تعریف می‌کند، مگر بر اساس طبیعت خاص موضوع آنها (دورکیم، ۱۳۹۸: ۴۸).

امیل دورکیم اعتقاد داشت که آیین‌های دینی، برنامه‌ها و اهداف اجتماعی و فردی خود را دنبال می‌کنند. مراسم آیینی، رابطه عاطفی مثبت، انسجام و یکپارچگی بین شرکت‌کنندگان فراهم می‌آورد. به‌ویژه در ایام برگزاری آیین‌ها، گروه‌ها و افراد در کنار همدیگر به کنش‌های واحدی دست می‌زنند. این اعتقادات در هنگام مراسم، وحدت، علاقه‌مندی و یکدلی را بین شرکت‌کنندگان فراهم می‌آورد. همبستگی و یگانگی که از طریق همانندی در احساسات و تبعیت از نظام‌های ارزشی واحد صورت می‌گیرد، زمینه‌ساز این الفت می‌شود (جمشیدی‌ها و قبادی، ۱۳۸۶: ۶۷).

زیمِل هم از همین نگاه به دین، برای مناسک، نوعی کارکرد ارتباط اجتماعی قائل می‌شود. وی معتقد است که حیات جامعه مبتنی بر روابط متقابل عناصر آن است. روابط متقابل تاحدودی به کنش‌ها و واکنش‌ها متمایل است و نیز از اشکال ثابت تجسم می‌یابد که شامل مراسم دینی و قوانین، مقررات و مالکیت‌ها، زبان و وسائل ارتباط جمعی‌اند (زیمِل، ۱۳۹۳: ۳۲-۳۳).

تأثیرگذاری دین بر ساحت زندگی بشری، امری کتمان‌ناپذیر است. دورکیم به تأثیر آیین‌های دینی بر انسجام و همبستگی افراد در جامعه توجه داشته، معتقد بود که این آیین‌ها با ایجاد رابطه عاطفی مثبت میان شرکت‌کنندگان، باعث همگرایی و انسجام جامعه می‌شوند. در زمان برگزاری مناسک دینی، افراد با کنش‌های مشترک و تبعیت از ارزش‌های واحد و هم‌فکری، احساس همبستگی می‌کنند. این پیوندهای عاطفی و اجتماعی، دین را به ابزاری قدرتمند برای تنظیم روابط اجتماعی تبدیل می‌کند و کارآمدی در حوزه‌های سیاست، آموزش، اقتصاد و رفتار اجتماعی ایجاد می‌کند. با این حال در کنار کارکردهای مثبت، ممکن است آیین‌ها و مناسک دینی با مشکلات و آسیب‌هایی روبه‌رو شود که نیاز به تحلیل دقیق‌تری دارد. مفهوم آسیب‌شناسانه، دامنه وسیعی دارد که شامل ابعاد ارزشی، کاربردی و تحلیلی متعددی می‌شود.

در حوزه مطالعات جامعه‌شناسی دین، آسیب‌شناسی به بررسی تعامل دین با سایر پدیده‌های اجتماعی می‌پردازد. این تعاملات گاهی به اختلال در کارکرد دینی جامعه منجر می‌شود که می‌توان آنها را به انحراف از اصول و مبانی دینی تعبیر کرد. چنین انحرافات، برداشت‌های نادرستی از دین ایجاد می‌کند که نه‌تنها منجر به تضعیف انسجام دینی می‌شود، بلکه باعث بروز مشکلات جدی در روند حیات دینی جامعه و

کاهش نقش دین در تقویت هنجارهای اجتماعی نیز می‌گردد. این فرآیند می‌تواند به گسترش ناهنجاری‌ها و بحران‌های اجتماعی، از جمله تضعیف نهادهای دینی و افزایش رفتارهای انحرافی منجر شود (بیات و میرعباسی، ۱۳۹۷: ۲۴).

به زعم رابرتسون اسمیت، عملکردهای دینی و مذهبی همانند تشریفات و مناسک، اهمیت بنیادی دارند. به نظر وی، عملکردها اهمیت و اولویت اول دارند و باورها، اهمیت درجه دو در مباحث دینی دارند. به اعتقاد اسمیت، دین دو کارکرد اصلی دارد: یکی تنظیم‌کننده رفتارهای فردی برای بهره‌مندی همگانی و دیگری برانگیزاننده احساس مشترک وحدت اجتماعی همانند مراسم و مناسک و... به اعتقاد وی، انسان‌ها به آیین‌ها و رسوم، بیشتر از آموزه‌های اعتقادی توجه دارند. بنابراین جامعه‌شناسی ابتدا باید به این مسئله توجه نماید که انسان‌ها، چه اعمالی انجام می‌دهند، نه آنکه چه می‌گویند و چه نگرشی دارند.

مُرتن به تفکیک «کارکردهای آشکار» و «کارکردهای پنهان» اشاره می‌کند. کارکردهای آشکار و نمایان مرتبط به وظایف و اهدافی است که از قبل طراحی شده‌اند، در حالی که کارکردهای پنهان و مخفی ممکن است بدون برنامه‌ریزی مشخص به وجود آید (توسلی، ۱۳۹۰: ۲۲۷). مُرتن در چارچوب مباحث کارکردگرایی ساختاری خود، مفاهیم «کژکارکرد» را معرفی می‌نماید. او در این نظریه بیان می‌کند که هر پدیده اجتماعی، در کنار کارکردهای آشکار خود، پیامدهای پنهانی باید داشته باشد که ممکن است با هدف اولیه آن در تضاد باشد و به بروز انحرافات اجتماعی منجر شود.

نظریه مُرتن در توافق اجتماعی، دو زمینه مهم برای انتخاب اهداف است. او که مفهوم «کنش» را پدید آورد، بر این اعتقاد است که در جوامع، بسیاری از مردم در انتخاب راه‌های رسیدن به اهداف مشترک، توافق دارند. شیوه‌های سازگاری و همنوایی مشترک را نیز در گزینش راه‌های ساختاری برمی‌گزینند. ملاک صحت و درستی یا بهنجاری، آن چیزی است که در کنش مشترک اتفاق می‌افتد؛ چون اکثریت مردم بر قواعدی توافق کرده‌اند (ریتزر، ۱۳۸۷: ۱۴۹).

در جامعه‌شناسی پارسونز نیز موضوع مطالعه کنش اجتماعی مطرح است. به نظر

وی، جریان کنش متقابل، خاصیت اجتماعی دارد، چون ارزش‌ها در آن تأثیر دارند. ما نمی‌توانیم کنش اجتماعی را بدون در نظر داشتن نظام اجتماعی، که خودش ترکیبی از نظام فرهنگ و شخصیت است، بررسی و تحلیل کنیم.

کنش‌ها تحت تأثیر چهار دسته خرده‌نظام شکل می‌گیرد که از جمله آنها، نهاد دین است. نهاد دین، مسئولیت تثبیت نظام اخلاقی را به عهده می‌گیرد تا از ارزش‌های فرهنگ عمومی محافظت کند. با عنایت به سلسله‌مراتب سیبرنتیکی پارسونز، این خرده‌نظام فرهنگی که نهاد دین، جزئی از آن به حساب می‌آید، موجب نظارت، کنترل، الگویابی و جامعه‌پذیری در نظام‌های شخصیتی می‌گردد. نظام شخصیتی از قواعد، هنجارها و الگوهایی تبعیت می‌کند که از مسیر نظام فرهنگی منشأ می‌گیرد و نظام الگودار فرهنگ که مناسک دینی، عنصر مهم آن محسوب می‌شود، به دلیل بهره‌مندی از ارزش‌های عمومی دین مانند عدالت‌گستری، آزادی‌خواهی، ظلم‌ستیزی، کمک به مظلومان، دوستی و محبت، ایثار و از خود گذشتگی و با برانگیختن احساسات و عواطف انسانی، با تعامل و برقراری ارتباط با افراد و گروه‌ها، موجب جامعه‌پذیری در روند پیوند بین نسل‌ها شده، باعث استمرار و انتقال بین‌فرهنگی از نسلی به نسل‌های آینده می‌گردد (ریتزر، ۱۳۸۷: ۶۹). بر این اساس در پژوهش حاضر تلاش خواهیم کرد با شناسایی آسیب‌های پیاپی اربعین، به کاستی‌های کارکردهای راهپیمایی بپردازیم.

مطالعات تجربی پیشین پژوهش

پدیده پیاپی اربعین در منظر پژوهشگران جامعه‌شناسی و تحلیلگران اجتماعی مورد توجه بوده، هر ساله مجموعه‌ای از آثار نوشتاری و دیداری درباره اربعین تولید می‌شود. مظاهری (۱۳۹۷) در کتاب «پیاپی اربعین، تأملات جامعه‌شناسی» به همراه شماری از جامعه‌شناسان و انسان‌شناسان نسل جوان ایرانی، این پدیده را از زوایای گوناگون اجتماعی بررسی کرده‌اند. وی در مقاله‌ای با نام «اربعین ایرانی»، رشد تصاعدی آمار ایرانی‌ها در پیاپی اربعین و نیز دلایل منفی پیامد حضور روزافزون ایرانی‌ها در این رویداد را بیان می‌دارد. او تغییر در الگوهای فرهنگ مذهبی، تغییر در سازمان و

ساختار دینی، حساسیت‌زایی سیاسی، تنازع گفتمانی شیعه، تعمیق شکاف شیعه و سنی و ایرانی شدن اربعین را تشریح می‌کند.

همچنین غرسیان (۱۳۹۶) در گزارش خود به نام «راهپیمایی اربعین، ظرفیت‌ها و آسیب‌ها» دخالت دولت ایران برای سازماندهی اربعین و تبلیغات صدا و سیما برای سفر ارزان و دخالت دولت عراق در برنامه‌ریزی امور زائران از جمله موارد آسیب‌زا دانسته است. در واکاوی همایش و راهپیمایی اربعین، غرسیان ظرفیت‌شناسی و آسیب‌شناسی داستان حضور در کربلا و راهپیمایی زیارت اربعین را در مشاهدات خود به صورت آسیب‌شناسانه بیان کرده است. موضوع رخنه و نفوذ سرویس‌های جاسوسی اسرائیلی و برپایی مجالس شبهه‌پراکنی و تفرقه‌انگیز با انتشار خبرهای دروغ، فراهم‌سازی نفوذ جریان‌های انحرافی و تندرو در تولید شعارهای فرقه‌ای و جریانی، راه‌اندازی اختلافات و تحركات فرقه‌ای و برانگیختن تعصبات قبیله‌ای، انتقام‌جویی‌های قبیله‌ای و عشیره‌ای، استفاده از تبلیغات مذهبی برای اجتماع مریدان و حلقه‌های مرتبط برای چهره شدن در آینده و مطرح کردن مباحث بیهوده از جمله یافته‌های آسیبی در این مقاله است.

مقاله دیگر، «آسیب‌های پیاده‌روی اربعین حسینی»، نوشته تاجبخش (۱۴۰۱) است. وی پیاده‌روی اربعین را پدیده‌ای فراملی، تاریخی، کثیرالابعاد، فرامذهبی و بین‌رشته‌ای با کارکردها و پیامدهای متعدد برمی‌شمارد که قدمت و اعتباری بسیار دارد و ابرپدیده قرن محسوب می‌شود. او معتقد است که مناسک با این تراکم جمعیت و وسعت جغرافیای از کشورها و آیین‌ها و فرهنگ‌های مختلف بدون شک با نارسایی‌ها و آسیب‌هایی زیاد روبه‌رو می‌شود. تاجبخش، آسیب‌هایی را که پیاده‌روی اربعین با آن تهدید می‌شود، عرفی شدن زیارت، اسراف و تبذیر، آلودگی بهداشتی، بی‌توجهی به احکام دینی به‌ویژه نماز، فرقه‌گرایی، اختلاف شیعه و سنی، تبلیغات گروه‌های انحرافی، فخرفروشی موکب‌های پرزرق و برق ایرانی‌ها به مواکب ساده عراقی برمی‌شمرد.

مقاله دیگر، اثری از غلامی (۱۳۹۴) است که در بحث پایانی مقاله خود با عنوان «مراسم آیینی راهپیمایی اربعین حسینی»، آسیب‌شناسی نسبتاً مفصلی درباره این رویداد انجام داده و از دیدگاه خود به ۲۷ آسیب راهپیمایی اربعین اشاره نموده است.

مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران، ایسپا که در پژوهش‌های نظرسنجی متخصص و مورد وثوق است، در سال ۱۳۹۵، گزارش نظرسنجی از زائران ایرانی اربعین در پایانه مهران و شلمچه هنگام بازگشت به ایران انجام داده است. در بخشی از گزارش ایسپا، آنجا که میزان رضایت‌مندی زائران را سنجیده و نظرخواهی می‌شود، می‌توانیم در بخش مطالعه تحلیلی به ضعف‌ها و کاستی‌های سفر زیارتی کربلا از نگاه زائران ایرانی پی ببریم. به طور کلی مرور نقادانه پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که هرچند مطالعات متعددی درباره مسئله این پژوهش صورت گرفته است، پژوهش‌های موجود به لحاظ روشمندی (استانداردهای تحقیق کیفی) و محتوایی (تحلیل کارکردی جامعه‌شناختی) و نیز اهمیت موضوع (موضوع تمدن‌سازی و پویایی‌های مراسم اربعین)، ناکافی به نظر می‌رسد. بدین ترتیب مطالعه حاضر با هدف کوشش در پاسخگویی به سؤالات و خلأهای موجود به اجرا درآمد.

در بررسی یافته‌های مقالات و سفرنامه‌ها، مفاهیم و مقوله‌های به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که بخشی از آسیب‌هایی که پیاده‌روی اربعین را تهدید می‌کند، آسیب‌های قابل جبران هستند؛ آسیب‌هایی همانند تعارضات فرهنگی، رقابت مواکب ایرانی در تخریب الگوی سنتی پیاده‌روی اربعین عراقی، ناامنی و تروریسم، عرفی شدن مراسم، اسراف و تبذیر، پسماندها و آلودگی محیط‌زیست، کم‌توجهی به واجبات دین، وجود فرقه‌های انحرافی، شکاف سنی- شیعی و دولتی شدن راهپیمایی اربعین. از این‌رو می‌توان با تعمیق معرفت دینی و افزایش آگاهی زائران، نتایج مثبتی رقم زد.

روش پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش، روش کیفی و به شیوه انجام مصاحبه نیمه‌ساختارمند یا مصاحبه عمیق، مشاهده انجام شده است. شیوه انجام این مصاحبه‌ها در دو شکل به صورت حضوری و پرسش و پاسخ و تبادل نظر در فضای مجازی و پیام‌های صوتی برگزار شد. در این پژوهش، مراحل گام‌به‌گام با هدف شناخت دقیق و همه‌جانبه پدیده راهپیمایی اربعین در مسیر نجف به کربلای عراق انجام شده است. با توجه به هدف پژوهش حاضر، یعنی شناسایی آسیب‌هایی که در پیاده‌روی اربعین به روش نمونه‌گیری هدفمند در گزینش افراد مصاحبه‌شونده اجرا شد، برای تشخیص تعداد افراد و نظر

مصاحبه‌شونده در تعیین محل گردآوری اطلاعات و داده‌ها، هماهنگی‌ها و جلسه‌های توجیهی برگزار شد که در ادامه توضیحات ارائه می‌شود.

جدول ۱- ترکیب و فراوانی مصاحبه‌شوندگان تحقیق

ردیف	نوع تخصص	فراوانی
۱	استاد دانشگاه	۲۳
۲	استاد و مدرس حوزه علمیه	۷
۴	اساتید پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی وزارت علوم	۱۰
۵	مجموع مصاحبه‌شوندگان	۴۰

مصاحبه‌شوندگان، از چهل نفر از استادان و محققان دانشگاهی و حوزوی منتخب از نهادهای پژوهشی کشور ترکیب یافته بود. در کنار مصاحبه‌های عمیق، دیگر تکنیک جمع‌آوری داده‌ها در این تحقیق، مشاهده و بررسی شرایط وضعیت جغرافیایی عراق و تطبیق با شاخصه‌های تمدنی مطرح در حوزه اندیشه تمدنی بوده است.

محقق با حضور در میدان پژوهش مستقیماً کنش‌ها، تجارب زائران و آسیب‌ها را بررسی کرد. سپس برای اطمینان از مشاهدات خویش، محتویات و مضامین را با دیگر زائران به بحث گذاشت تا بدین وسیله اطمینان حاصل کند که محتویات مصاحبه‌ها، محصول سوگیری‌های ذهنی و نظری محقق نیست. برای این پژوهش از بیست نفر مصاحبه گرفته شد. از این بین ده مصاحبه از زائران ایرانی و ده مصاحبه از زائران عراقی گرفته شد. در این پژوهش، راهبرد نمونه‌گیری با حداکثر تنوع به کار گرفته شد و از زائران با گروه‌های مختلف سنی و جنسی و پایگاه‌های متفاوت اقتصادی و اجتماعی نمونه‌گیری به عمل آمد. این پژوهش در اربعین ۱۳۹۸ در مسیر پیاده‌روی اربعین از شهر نجف تا کربلا صورت گرفت و برای راحتی و رضایت زائران، مصاحبه‌ها در زمان استراحت بین مسیر و نیز اقامت در منازل میزبانان عراقی، مساجد و موكب‌ها انجام شد.

یافته‌ها

یافته‌های این مطالعه از بخش مصاحبه با صاحب‌نظران، مصاحبه با زائران، و مشاهده

میدانی گزارش شده است. تعداد مفاهیم کدهای باز بیش از ۱۸۴ عبارت معنادار آسیب‌شناسانه بود که تعدادی به دلیل مرتبط بودن با مقوله محوری و ارتباط معنایی با مقوله محوری اصلی در جداول جای گرفتند و بخش دیگر مفاهیم و مقوله‌ها برای تحلیل مباحث در متن یادآوری شدند که مهم‌ترین آن در متن پیش‌رو یادآوری شد. مقوله‌های محوری اصلی شناسایی شده در پژوهش شامل «مسائل مدیریت اجرایی»، «مسائل فرهنگی اجتماعی»، «مسائل محیط‌زیستی»، «مسائل دینی»، «مسائل سیاسی و بین‌المللی»، «مسائل اقتصادی» و «مسائل گردشگری» است. از مسائل بخش دولتی شناسایی شده در این پژوهش می‌توان به ضعف زیرساخت‌های نرم‌افزاری همچون سامانه سماح و یا مشکل حمل‌ونقل زائران، ناهماهنگی میان نهادهای متولی در ایران و عراق، رقابت بین نهادها، چالش‌های امنیتی و... اشاره کرد.

جدول ۲- مفاهیم و مقوله‌های آسیبی مستخرج از مصاحبه‌ها

ردیف	کدهای باز (مفاهیم)	مقوله محوری	مقوله محوری اصلی
۱	بدبینی و فساد اخلاقی، نظم‌گریزی، اختلافات قومی، محلی و عشیره‌ای، دوگانگی شخصیت عراقی‌ها، نگاه تحقیری به جامعه میزبان، خودبزرگ‌بینی ایرانی‌ها، سرقت و فریب، تکدی‌گری تعدادی از زائران، سرقت از زائران و میزبانان عراقی، فساد اخلاقی و رعایت نکردن حق الناس	انحرافات اجتماعی و اخلاقی	آسیب اجتماعی
۲	نگاه لذت‌جویانه و تفریحی به اسکان و اطعام و نذری‌ها در مواکب، انتظارات بالای زائر ایرانی، تفرجی کردن زیارت قدسی، توزیع سیگار و قلیان صلواتی، نیم‌خور کردن غذا و دور ریختن آن و حرمت قائل نشدن برای آن، پوشش زنان، مصرف دخانیات در میان زنان، نژادپرستی، رفتارهای ناپسند و خنده‌بازاری	تفاوت‌ها و تعارضات فرهنگی، اسراف و تبذیر	آسیب فرهنگی

آسیب دینی	شکاف سنی- شیعی، کم‌توجهی به واجبات دین، وجود فرقه‌های انحرافی، عرفی شدن	عقاید متفاوت مراجع، جریان‌های انحرافی مانند دجال بصره، ترک نماز و بی‌توجهی به نماز در طول مسیر پیاده‌روی، نفوذ جریان تشیع انگلیسی، طرح اندیشه‌های التقاطی و افراطی، ورود بدعت و خرافات، جریان‌های سلفی تکفیری	۳
آسیب مدیریت اجرایی	دولتی شدن اربعمین، رقابت موکب‌های ایرانی و تخریب الگوی سنتی اربعین عراقی	بی‌نظمی‌های مدیریتی، دولتی شدن، برپایی موکب‌های شیک ایرانی و تحقیر مواکب ساده عراقی، تعارض و رقابت بین موکب‌داران، انفجار و عملیات انتحاری، نزاع بر سر کرایه حمل و باربری، رواج فرهنگ اومانیزستی و کالا نگرشی و سودجویی، کمبود اتوبوس هنگام بازگشت زائران، ازدحام و تراکم جمعیت	۴
آسیب زیست‌محیطی	بهداشت محیط‌زیست	ضعیف بودن زیرساخت‌های بهداشتی عراق، انباشت زباله و پسماند مواد غذایی، رعایت نکردن بهداشت فردی، آلودگی هوا، گرد و غبار	۵

بررسی مقوله آسیب‌شناسی مراسم راهپیمایی اربعین

با توجه به گستردگی مباحث در این پژوهش تلاش خواهد شد تا به مهم‌ترین مقوله‌های آسیب‌شناسی راهپیمایی اربعین توجه شود. در ادامه با بررسی این مقوله‌ها به عنوان توضیح برای مفاهیم بیشتر و تنظیم رابطه‌ای منطقی و معنایی، یادآوری مفاهیم کدهای باز و مقوله‌های محوری و مقوله نهایی و اصلی را می‌آوریم.

- در بررسی آسیب‌های فرهنگی، نگاه لذت‌جویانه و تفریحی به اسکان و اطعام و

نذری‌ها در مواکب و انتظارات بالای زائر ایرانی، تفرجی کردن زیارت قدسی، توزیع سیگار و قلیان صلواتی، نیم‌خور کردن غذا و دور ریختن آن و حرمت قائل نشدن برای آن، پوشش زنان، مصرف دخانیات در میان زنان، نژادپرستی، رفتارهای ناپسند و خنده بازاری، مجموعه مفاهیم کدهای باز هستند که در ارتباط با مقوله محوری تفاوت‌ها و تعارضات فرهنگی، اسراف و تبذیر، خود را نشان می‌دهند.

- در تحلیل آسیب‌های مدیریت اجرایی، مفاهیم و داده‌هایی با کدهای باز همچون بی‌نظمی‌های مدیریتی، دولتی شدن کار فرهنگی، برپایی موکب‌های شیک ایرانی با تنوع منوی غذایی و تحقیر مواکب ساده عراقی، تعارض و رقابت میان موکب‌داران، انفجار و عملیات انتحاری و تروریستی، نزاع بر سر کرایه حمل مسافر و باربری، رواج فرهنگ اومانیستی و کلانگری و سودجویی، کمبود اتوبوس هنگام بازگشت زائران، ازدحام و تراکم جمعیت، به عنوان مقوله‌های اصلی تحت بررسی قرار گرفتند. موضوع دولتی شدن اربعین، رقابت موکب‌های ایرانی و همچنین تخریب الگوی سنتی اربعین عراقی‌ها به عنوان مقوله‌های محوری محسوب شد.

- سایر آسیب‌های اجتماعی موضوعاتی همچون بدبینی و فساد اخلاقی، نظم‌گریزی، اختلافات قومی، محلی و عشیره‌ای، دوگانگی شخصیت عراقی‌ها، نگاه تحقیری به جامعه میزبان، خودبزرگ‌بینی ایرانی‌ها، سرقت و فریب، تکدی‌گری تعدادی از زائران، سرقت از زائران و میزبانان که در حوزه اجتماعی قلمداد شده است، تحت مقوله محوری انحرافات اجتماعی و اخلاقی تقسیم‌بندی و لحاظ شد.

- در بحث آسیب‌های مرتبط با موضوعات دینی و اعتقادی، مفاهیم موضوعی عقاید متفاوت مراجع، جریان‌های انحرافی مانند دجال بصره، ترک نماز یا بی‌توجهی به نماز در طول مسیر پیاده‌روی، نفوذ جریان تشیع انگلیسی، طرح اندیشه‌های التقاطی و افراطی، ورود بدعت و خرافات و جریان‌های سلفی تکفیری را به عنوان کدهای باز و شکاف سنی-شیعی، کم‌توجهی به واجبات دین، وجود فرقه‌های انحرافی و عرفی‌شدن را به عنوان مقوله محوری در نظر گرفتیم تا محور اصلی آسیب‌شناسی موضوعی دینی و اعتقادی را دسته‌بندی کنیم. تأثیرپذیری هر یک از مقوله‌ها از یکدیگر و شرایطی که فراهم می‌کنند، پدیدآورنده مفهومی جدید و تازه و متحول‌شده است که از منظر ما یک انحراف بوده، اما یک واقعیت است.

- ضعیف بودن زیرساخت‌های بهداشتی عراق، انباشت زباله و پسماند مواد غذایی، رعایت نکردن بهداشت فردی، آلودگی هوا و گرد و غبار، برخی از مفاهیم باز است که در مقوله محوری محیط‌زیست تعریف می‌شود.

آسیب‌های فرهنگی، تعارضات فرهنگی و تفاوت‌ها

پاسخگوی کد ۱: «بنده اعتقاد دارم هر اندازه درباره موضوعاتی مانند اربعین به صورت ذهنی و ماورایی بحث کنیم، به همان اندازه آن را دور از دسترس و مردمی کرده‌ایم و این یکی از انواع آسیب‌های اربعین است. به هر اندازه متون نظری و تاریخی مربوط به تمدن‌ها بیشتر خوانده و فهم و نقد شود، توان ما برای نشان دادن ظرفیت‌های تمدنی اربعین و دیگر آموزه‌ها و احکام و مناسک دینی بالا خواهد رفت. این نوع مطالعات می‌تواند به سهم خود در برابر آسیب‌هایی که متوجه این ظرفیت‌هاست، بازدارندگی داشته باشد. غلبه نگاه مناسکی محض، افراط‌گرایی مذهبی، گسترش نگاه‌های ماورایی و دور ساختن اربعین از ساحت نقش‌آفرینی مردم و جز آن از آسیب‌های اربعین است».

پاسخگوی کد ۲ «واگرایی و عدم وحدت در عراق، ناامنی و اقدامات تروریستی فراوان در شهرهای عراق، حضور نظامیان دیگر کشورها در عراق، اختلافات شیعه و سنی، نفوذ جریان تشیع انگلیسی، فعالیت تخریبی سرویس‌های اطلاعاتی، حضور کسانی که فقط به ظاهر مناسک راهپیمایی توجه دارند و موجب تضعیف ارزش‌های آن می‌شوند، دخالت دولت‌ها در این امر فرادولتی و تدبیر امور زائران به جای تأمین زیرساخت‌ها، به انحراف کشاندن شور مردمی در مشارکت راهپیمایی و پذیرایی از زائران و مهم‌تر از دیگر آسیب‌های راهپیمایی است. دخالت دولت ایران در سامان‌دهی اربعین و دخالت دولت عراق در تدبیر امور زائران به جای تأمین زیرساخت‌ها، از جمله موارد آسیب‌زا است. تحلیل ما این است که دولت‌ها باید محدوده عمل خود را تعریف کنند؛ زیرا طبق قواعد شرعی، دولت اسلامی موظف است با کمک‌های اجرایی و مالی، شرایط اقامه حج و مناسک مثل راهپیمایی اربعین را فراهم کند. لذا پدیده بزرگی مثل اربعین را نمی‌توانیم بدون مشارکت

دولت‌ها به پیش ببریم. اما لازم است با تهیه گزارش سیاستی در رفع نیازها و اصلاح امور تلاش نماییم. چون امر راهپیمایی اربعین، عملی خیر و سفارش ائمه اطهار^(ع) است.

یکی از آسیب‌های مطرح در راهپیمایی اربعین که در برابر جامعه عراقی میزبان مطرح می‌شود، بی‌توجهی به نماز صبح و اول وقت تعدادی از شرکت‌کنندگان ایرانی راهپیمایی اربعین است. مردم عراق روی این مسئله تعصب دارند و می‌گویند امام حسین^(ع) در روز عاشورا در زیر تیرباران یزیدیان، نماز ظهر عاشورا را با صلابت به جا آوردند. حال چرا اندکی از زائران در کربلا به این واجب الهی، بی‌اهمیتند و به مسائل دیگر که واجب نیست، مثل دورهمی و پرسه‌زنی در معابر و بازار می‌پردازند، اما در پیاده‌روی، نمازشان را به تأخیر می‌اندازند.

یکی دیگر از موارد فرهنگی، ضرورت سامان‌دهی کاروان‌های زنانه و جمع‌های بانوان برای حفظ اختلاط و حریم عفاف میان زن و مرد در فرهنگ و تعالیم اسلام است و تأکید میزبان عراقی، دقت در مراودات و ارتباط بین زن و مرد نامحرم و شرایط حُجُب و حیا و عفت عمومی است.

ناآگاهی و ناآشنایی زائران و برخی افراد از قوانین و سنت‌های جامعه میزبان، تأثیرات نامطلوبی در خاطر زائران ایرانی و جامعه میزبان می‌گذارد. یافته‌ها بیانگر آن است که برخی از رفتارها از منظر زائران مهمان و فرهنگ ایرانی، عمل انحرافی به حساب می‌آید. اعمالی مانند قلیان کشیدن و یا سیگار کشیدن خانم‌ها از دید آنها در زمان عزاداری مقبول نیست. یکی از زائران خانم ۲۵ ساله عراقی می‌گوید: «خانم‌های ایرانی لباس‌هایی می‌پوشند که برای مردان خودشان عادی هست، ولی از نظر ما عراقی‌ها اشکال دارد و عیب هست». زنان ما پیراهن بلند (دشداشه) می‌پوشند و عبای گشاد که همه اندام را می‌پوشاند، ولی زائران ایرانی شلوار و چادر آستین‌دار و چادر لبنانی می‌پوشند.»

کاستی مهم دیگر، نحوه پذیرایی و هزینه‌های نذورات در مواکب است که متأسفانه به صورت غیر منضبط مصرف می‌شود و مراسم را تهدید می‌کند. به نظر می‌رسد که نهاد مرجعیت شیعه باید با مشارکت شخصیت‌های فرهنگی و عشایر، تمهیدی بیندیشند که شاهد اسراف، تبذیر و حیف و میل نذورات شیعیان نباشیم. متأسفانه نحوه پذیرایی در این مراسم و حجم اسراف‌کاری‌ها و حیف‌ومیل‌ها به حدی است که به سمت تبرج و تفرج

پیش می‌رود و می‌تواند بر قداست مراسم تأثیر منفی بگذارد. البته ایجاد رفاه متناسب و متعادل برای زائران، خوب است و نسبت به نیازهای ضروری باید به کار گرفت. قرآن کریم در آیات خود، اسراف را از گناهان کبیره محسوب نموده، مورد نکوهش قرار می‌دهد: «انَّ الْمُبْذِرِينَ كُنُوزَ أَخْوَانِ الشَّيَاطِينِ؛ تبذیرکنندگان (آنان که بریز و بپاش می‌کنند)، برادران و قرین شیطان‌ها هستند» (اسراء/ ۲۷). قرآن همچنین در آیه ۴۳ سوره مؤمن می‌فرماید: «و انَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ اَصْحَابُ النَّارِ، اسراف‌کاران اهل دوزخند» (غافر/ ۴۳).

تولید و انباشت زباله و آلودگی محیط‌زیست، یکی از مشکلات جدی بهداشت محیط در زیارت اربعین است؛ استفاده بی‌رویه از ظروف پلاستیکی و یک بار مصرف و انباشته شدن این زباله‌های تجزیه‌ناپذیر در طبیعت که هیچ‌گونه تلاشی برای بازیافت و استفاده بهینه یا جمع‌آوری منظم‌شده آن صورت نمی‌گیرد.

تفاوت‌های فرهنگی

ما همان‌گونه که در کشورمان، تفاوت‌های قومیتی و زبانی داریم، در عراق هم با این پدیده روبه‌رو هستیم. هرچند برخی قربات‌ها و نزدیکی‌های فرهنگی با مردم عراق داریم، تفاوت‌ها و خلیقات گوناگون و ناهم‌جواری‌هایی نیز درونمان وجود دارد.

عراقی‌ها در انجام آداب زیارت دقیق هستند و خالصانه با امام حسین^(ع) رفتار می‌کنند و جانانه مال و منزل خود را در اختیار زائران قرار می‌دهند. آنها به کربلا که می‌رسند، سلام می‌دهند و در آنجا چند روز اسکان نمی‌کنند. اما ایرانی‌ها در کربلا چند روز ماندگار می‌شوند و ازدحام جمعیت موجب خستگی و دلخوری عراقی‌ها می‌شود. آنها می‌گویند کربلا باید ایستگاهی موقتی و جاری در فضای زیارت باشد (نصروی، ۱۳۹۹: ۱۳۶).

انتظارات بی‌جای زائران از میزبانان اربعین

برای مشارکت و نقش‌آفرینی حکومت و دستگاه‌های اجرایی در رویداد اربعین و در اختیار قرار دادن امکانات دولتی بسیار برای زائران ایرانی، انتظار زیادی در نزد زائران شکل گرفته است. بسیاری از ایرانیان تصور می‌کند سفری ارزان‌قیمت را در پیش دارند.

این موضوع را به‌روشنی در پایانه‌های مسافری و گفت‌وگوهای مسافران و زائران با رانندگان می‌توان مشاهده نمود. درباره اسکان نیز تمایل به رایگان بودن و مجانی طی شدن اسکان دارند. از شواهد این مطلب می‌توان در خاطره و سفرنامه‌نویسی‌ها مشاهده کرد، مانند: «بسیاری از ایرانیان تصور می‌کنند سفری ارزان‌قیمت را در پیش دارند و امکانات رفاهی و اسکان و درمان رایگان می‌باشد» (شرافت، ۱۳۹۷: ۱۹).

از جمله علل این انتظارات را نگرش برخی زائران ایرانی می‌دانیم که می‌گویند چون ما الان زائر هستیم و کار زیارتی انجام می‌دهیم، باید همه امکانات برایمان فراهم باشد. هم از مسئولان کشور ایران انتظار دارند و هم از میزبانان عراقی، مطالبه و انتظار پذیرایی دارند. البته نحوه برخورد و میزبانی عراقی‌ها که با حُب‌الحسین^(ع) پذیرایی می‌کنند و نوع میهمان‌نوازی عراقی‌ها باعث ایجاد روحیه طلبکارانه در میان برخی زائران ایرانی شده و انتظارات زیادی دارند؛ تا جایی که برخی موکب‌داران حتی اجازه بستن و جمع کردن موکب‌های خودشان را ندارند تا خدماتی ویژه به آنها داده شود (غلامی، ۱۳۹۴: ۱۳۱). گاهی این تصور پیش می‌آید که موکب‌داران یا کسانی که برای پذیرایی، تلاش شبانه‌روزی می‌کنند، یک وظیفه‌ای دارند تا خدمت دائمی و رایگان به زائران داده شود (نجاتی، ۱۳۹۶: ۱۷۱).

در مصاحبه با مسئول موکب حضرت علی اکبر^(ع)، ایشان بیان می‌کنند که زائران اسکان‌یافته به خود این اجازه را می‌دهند تا برای دوستان و اقوام خویش تدارک ببینند و امکانات فراهم کنند. البته از این رویدادها در کشور عراق بسیار اتفاق افتاده است که یک نفر، جای خویش در موکب را به دوستان دیگرشان واگذار و بدون هماهنگی مسئول موکب، اقدام به جذب زائران دیگر می‌کنند.

بسیاری از زائران ایرانی ترجیح می‌دهند از خدمات موکب‌های عراقی استفاده نکنند. مثلاً یکی از زائرین اظهار داشت «موکب‌های عراق، تمیز و بهداشتی نیستند، اما موکب امام رضا^(ع) و موکب حضرت معصومه^(س)، تمیز و مرتب بوده، ما بیشتر تمایل به استفاده از موکب‌های ایرانی داریم.» این موضوع موجب ناراحتی موکب‌داران عراقی شده است و از این‌رو موکب‌های ایرانی را رقیب و مزاحم برنامه خود می‌دانند و تحقیر می‌شوند. مورد دیگری که در مصاحبه‌های عمیق با اساتید هم آمده و هم در مطالعات قبلی احصا شده است، استفاده از وسایل شخصی مثل لیوان است. استفاده از فنجان‌ها و استکان‌های

چای عراقی، خودش یک سبک زندگی است. زائران ایرانی بیشتر علاقه دارند که لیوان یک‌بار مصرف در موکب پذیرایی عراقی وجود داشته باشد. صاحب موکب می‌گوید مگر استکان ما نجس است که کراحت دارند از آن بخورند. این موضوع آنها را ناراحت می‌کند (تاجبخش، ۱۴۰۱: ۱۲۷). در فرهنگ زیارت اربعین، عراقی‌ها تسلیم شرایط می‌شوند. نوعی احترام به امام حسین^(ع) است، چون نذورات را از امام می‌دانند و با کمال میل می‌نوشند و می‌خورند و حتی احساس می‌کنند که شفادهنده است.

انتظار میزبان عراقی از زائران به‌ویژه ایرانی‌ها

رقابت موکب‌داران ایرانی باعث شده که انتظار عراقی‌ها از نهادهای دولتی و یا خیرین مذهبی ایرانی به سمت معامله رفته، شکل مزایده شده باشد تا در قبال واگذاری ساختمان و زمین برای برپایی موکب، پول خوب پرداخت نمایند. این شیوه رفتاری «موجب شکل‌گیری توقعات مادی در عراقی‌ها برای همکاری با ایرانی‌ها در برپایی موکب در زمین‌هایشان شده است» (پویافر، ۱۳۹۷: ۲۰)؛ موضوعی که در دهه گذشته، عراقی‌ها چشم‌داشتی به درآمد حاصل از راهپیمایی اربعین به این شکل نداشتند.

دیدگاه انتظاری عراقی‌ها به زائران ایرانی

عراقی‌ها از زائران ایرانی انتظار ندارند که نگاه تحقیری به ایشان داشته باشند. برخی زائران ایرانی، اجداد مردم عراق را مقصر در به شهادت رسیدن امام حسین^(ع) و اصحاب می‌دانند. از این‌رو فکر می‌کنند پذیرایی‌هایی که عراقی‌ها از زائران می‌کنند، به نوعی برای کسب حلالیت و گذشت خداوند از سر تقصیرات آنهاست. مثلاً پیرزن زائر ایرانی به موکب‌دار عراقی می‌گوید که چقدر باید آب توزیع کنید تا آن روزی را که آب بر امام حسین^(ع) بستید، جبران کند (عبدی خجسته، ۱۳۹۷: ۱۶۲).

عراقی‌ها، این نوع سخنان را توهین‌آمیز می‌دانند. آقاسی در سفرنامه‌اش آورده که وضعیت راهپیمایی، نظمی دارد که ما ایرانی‌ها از آن بی‌خبریم. بسیاری، این مشکلات میان زائران و میزبانان را از روی سوءتفاهم و نفهمیدن زبان یکدیگر می‌دانند. پس این موضوع، یکی از موانع آسیب‌زا در راهپیمایی اربعین است.

ایرانی کردن اربعین

بحث ایرانیزه کردن راهپیمایی اربعین در کنار انتقاد به حکومتی شدن اربعین از آن جایی که همه سازمان‌های دولتی با هدف مشارکت و اداره موکب‌های خویش و صرف هزینه‌های بسیار، میدان‌دار میزبانی از زائران شده‌اند، مورد نقد و مخالفت عراقی‌ها و برخی از مردم ایران نیز است. نگاه ایرانی به اربعین، نگاهی آشنا و معرفه و علقه و محبت‌آمیز است و خود را از اربعین و اربعین را از خودشان می‌دانند. از این‌رو همه امور عراق را نیز تحت‌الشعاع این آشنایی قلمداد می‌کنند و توقع دارند که همه مناسبات اجرایی و تشکیلاتی بر اساس امیال ایرانیان شکل یابد. نکته این است که ما وقتی برای راهپیمایی به عراق می‌رویم، دیگر تنها یک ایرانی نیستیم بلکه از منظر میزبان عراقی، ایرانیان یک مسلمان زائر امام حسین^(ع) بوده و با احترام و میزبانی نموده، خدمت‌گذاری می‌کند. اما در زمانی غیر از اربعین، تعصبات عربی آنها نسبت به ایرانیان به گونه‌ای است که رفتارهای خشن و موضع دارند.

عراقی‌ها، سبک‌های آشپزی خود را باب میل زائران ایرانی تغییر داده‌اند. آنها برای رضای خدا و محبت امام حسین^(ع)، مراعات حال زائران را می‌کنند؛ زیرا اربعین، یک سنت و سبقه عراقی دارد و عزاداری اربعین به سبک عراقی‌ها بوده است. البته محبت امام حسین^(ع) بر روابط بین‌فرهنگی تأثیر گذاشته است و شرایط تعاملی پیش گرفتند. در سال‌های بیماری کرونا، زائران دو سال به اربعین نرفتند، اما دیدیم که هیچ کم-وکسری اتفاق نیفتاد و مردم پرشور و با امنیت کامل به اربعین می‌آمدند. خودشیفتگی ایرانی‌ها و تبلیغات رسانه‌ای که می‌گویند استقبال از اربعین، برنامه ایرانی‌هاست، مداخلات بیش از حد ایرانی‌ها و تبلیغات در برگزاری راهپیمایی و موکب‌داری باعث رنجش عراقی‌ها شده است. ایجاد حس رقابت در عرصه عزاداری و میزبانی، انتقادهایی را به همراه داشته است. مراجع عراق به شیوه عملکرد ایرانی‌ها، انتقادهایی دارند. همچنین تأثیرگذاری بر فرهنگ سنتی عراقی‌ها در این زمینه مسأله‌ای است. نذورات در گمنامی و در کمال عزت و کرامت انسانی باید صرف و هزینه شود و تبلیغات رسانه‌ای شدن همانند نصب بنر در معابر و احساس تملک بر امور و مال خود انگاشتن اربعین، مورد سرزنش است. برای مثال همین اقدامات گروه‌ها و هیئات مذهبی ایرانی که با انتقال آشپزخانه‌ها

و وسایل آشپزی و رستورانی مجهز، عاشقانه برای امام حسین^(ع) در تلاش هستند و باید مراقب بود دچار ریا و خودنمایی نشوند.

در عراق موکب‌های برپا شده بر اساس اخلاص و سادگی عشیره‌ای و قومی برپا می‌شوند و به صورت سنتی پخت‌وپز می‌کنند؛ اما مواکب ایرانی به‌ویژه کاروان‌های حکومتی و سازمانی از وسائل مجهز و جدید مکانیزه بهره می‌برند و این تفاوت در ابزار و امکانات آشپزخانه‌ای موجب تعارض و تجمع نظرها به این خطه و سرزمین می‌شود. شاید به همین دلیل است که زائران ایرانی به ترتیب دولت ایران، مردم ایران، مردم عراق، دولت عراق و روحانیون را نیروی اصلی سامان‌دهی اربعین شناسایی کردند (ر.ک: ایسپا، ۱۳۹۷). رحمانی هم این دیدگاه که کلیت رویداد مدیون و وام‌دار ایرانیان است، بر ساخت رسانه‌های ایرانی می‌داند و می‌نویسد: «آغاز داستان، نوعی از مایه خودشیفتگی ایرانی است. حسب تبلیغات رسانه‌های رسمی و منبرها، پیاده‌روی اربعین محصول عملکرد و مدیریت ایرانی‌ها و نمایش قدرت آنها در برابر داعش و استکبار جهانی است. در این تصویر، امنیت آنجا، حاصل مدیریت ما بوده و مدیریت آنجا کار ما ایرانی‌هاست» (رحمانی، ۱۳۹۷: ۳۶۶).

برتری‌طلبی و نگاه تحقیری به دیگران

متأسفانه بسیاری از زائران ایرانی خود را برتر از عراقی‌ها و شیعه ناب بودن را مختص خود می‌دانند و حتی به مردم کوفه، نگاه تحقیری و غیر متعهد دارند و ایشان را بازمانده همان کوفیان بی‌وفای دوران امام علی^(ع) برمی‌شمردند. هرچند باید بدانیم که کوفه، خانه شیعه و سرزمینی مقدس است و اکثر مورخان و فقها و مفسران درجه یک صدر اسلام، کوفی هستند. کوفه، مقر امام علی^(ع) بوده است

خودبرتربینی و نوعی خودبزرگ‌بینی در ارتباط با شهروندان کشورهایمانند افغانستان و عراق و پاکستان وجود دارد و این نگاه خود را با به کار بردن ادبیاتی مثل «افغانی» به‌مثابه نوعی دشنام و تحقیر به کار می‌رود. هر ساله احساس نفرت برخی افراد افغانی و پاکستانی وجود دارد که هنگام عبور از مرزبانی ایران با رفتارهای زشت و توهین‌آمیز روبه‌رو می‌شود.

رقابت / همکاری میان ایرانی‌ها و عراقی‌ها

آسیب‌شناسی اجتماعی کنش‌های اربعینی مردم عراق، یکی از ضروریات حضور و مشارکت مردم ایران در مراسم راهپیمایی اربعین است. موضوع رقابت هیئات مذهبی و دسته‌جات عزاداری همیشه در مناسک عزاداری‌های ائمه هدی^(ع) حتی در کشور خودمان نیز مطرح بوده است. موکب‌های عراقی بسیار ساده و ابتدایی و خودمانی است؛ اما ایرانی‌ها برای ابراز محبت بیشتر به امام حسین^(ع) و بیان عشق خود در تنوع پذیرایی و نوع غذاها سعی و تلاش وافر دارند تا زائران را متوجه خود کنند و افراد بیشتری را دور خود جمع کنند و نامی برای معرفی در کربلا آوازه خود نمایند. این مطالب را عماد موکب‌دار عراقی می‌گوید که ما توان رقابت با موکب‌های ایرانی نداریم و این رقابت، منفی است و تأثیر بدی نزد ما داشته و ناراحتیم (تاجبخش، ۱۴۰۱: ۱۲۶).

رقابت مقطعی بر سر موکب‌ها به دلیل بیان شور و شوق کارکرد افراد هیئات و دسته‌جات و قوم و عشیره‌ای است که در تلاش برای خدمت به زوار امام حسین^(ع) است. خوشبختانه و در جای خود، موکب‌ها برای پیشبرد امور با همدیگر همکاری و رفع احتیاجات می‌کنند. برای مثال موکبی که نانوايي دارد، به موکب دیگر نان می‌دهد. موکب کناری، وسایل آشپزخانه امانت می‌دهد و برای پخت غذا به همدیگر مساعدت می‌دهند. مثلاً چرخ‌دستی موکب یزدی‌ها، بار و اثاث موکب کربلایی‌های مقیم قم را جابه‌جا می‌کند و بدین صورت با یکدیگر تبادل کالا و تدارکات دارند. شرایط اربعین خود، ایثار و دیگرخواهی را به خادمان می‌آموزد. این رقابت‌ها در حالی که قرار است همکاری میان دو طرف باشد، در بسیاری مواقع رخ می‌دهد. مثلاً ساختمان و چادر موکب در مالکیت عراقی‌ها و بخش خدمات به عهده ایرانی‌هاست و بعضی مواقع تقسیم کار کرده، نهار را عراقی‌ها بدهند، شام را ایرانی‌ها به عهده بگیرند.

بی‌نزاکتی و رفتارهای هنجارشکن

عینی‌ترین دستاورد رفتاری راهپیمایی اربعین، اخلاقی‌تر و مهربان‌تر شدن زائران نسبت به همدیگر است. این پدیده درباره کسانی صدق می‌کند که به معرفت اربعین رسیده‌اند، اما آنها که همان رفتارهای رایج زندگی عادی و سابق خود را انجام می‌دهند،

رفتاری طلبکارانه با موکب‌داران عراقی دارند؛ مانند بی‌نظمی و در صف زدن برای گرفتن غذا و خوراکی و رعایت نکردن حقوق دیگران. بی‌نظمی، عدم تاب‌آوری و بی‌حوصلگی، مجادله با دیگران، خودخواهی و انحصارطلبی از رفتارهای برخی از زائران ایرانی است.

رفتارهای کج‌روانه و پلید

از جمله این رفتارها سرقت و دزدی گوشی تلفن همراه، ساک و وسایل در موکب‌ها، سرقت پاسپورت و گذرنامه، مصرف قلیان و مواد مخدر است. یک خانم زائر عراقی، اهل العماره، درباره سرقت اموال زائران می‌گوید: «در مسیر نجف به کربلا که می‌آمدم، دو خانم ایرانی با پوشش کاملاً رسمی و به ظاهر با شخصیت کنار من بودند. فکر می‌کردم مهندس یا دکتر هستند، ولی آنها ماهرانه کیف مرا باز کردند. من متوجه نشدم. ولی خانمی که پشت سرم بود، متوجه عمل آنها شده بود و به من گفت. آنها خواستند پول مرا بردارند، ولی نتوانستند و گریختند». یکی از زائران خانم ایرانی، اهل سمنان در مصاحبه‌ای می‌گوید: «نمونه‌ای که خودم با آن مواجه شدم، خانمی ایرانی با آرایش کامل در یکی از موکب‌ها بود که خیلی راحت به من گفت اموال زائران از قبیل تلفن همراه و وجه نقد را سرقت می‌کنم و ظرف ده روز، نزدیک بیست میلیون تومان کاسبی کردم».

متأسفانه در مصرف مواد مخدر هم یکی از موکب‌داران اهل کوفه می‌گوید: «در موکبی، عده‌ای جوان از ایران آمده بودند و سیگارهایشان را خالی می‌کردند و چیزی در آنها می‌ریختند. یکی از زائران که در موکب ساکن بود، گفت که دارند مواد مخدر در سیگار می‌گذارند. ناراحت شدم و آنها را از موکب خارج کردم، چون بدآموزی داشت. چرا باید زیارت خود را خراب کنند؟». درباره نظم و انضباط زائران ایرانی می‌گویند که هنگام توزیع غذا و نذری، صبور نیستند و بی‌نظم‌اند و حوصله در صف ایستادن را ندارد و یا اینکه هنگام توزیع غذای نذری، بیش از اندازه‌شان می‌خواهند و دائماً مشاجره و بحث می‌کنند.

از رسوم و سنت‌های اربعین، شرکت در نماز جماعت و برپایی روضه و رفتن به زیارت و دعا و نیایش در کمال حُزن و اندوه بوده است. بی‌توجهی برخی از زائران ایرانی به این آموزه‌ها، موجب بداندیشی و ظاهر‌بینی عراقی‌ها می‌شود.

آسیب مدیریت اجرایی؛ دولتی شدن اربعین، رقابت موکب‌های ایرانی و تخریب الگوی سنتی اربعین عراقی

آسیب‌های مدیریت اجرایی پیاده‌روی اربعین شامل دولتی شدن این رویداد، رقابت میان موکب‌های ایرانی و تخریب الگوی سنتی اربعین عراقی است. دولتی شدن اربعین می‌تواند از اصالت مردمی این حرکت بکاهد و آن را از معنویت به یک فعالیت معمولی آیینی تبدیل کند. رقابت موکب‌های ایرانی ممکن است باعث اختلال در نظم و هماهنگی مراسم و تخریب الگوی سنتی و فرهنگی اربعین در عراق گردد. حرص و ولع، سرقت اموال زائران، تکدی‌گری، اعتیاد و مصرف مواد مخدر، فساد اخلاقی، نظم‌گریزی، خودبینی و نژادپرستی برخی زائران، از آسیب‌هاست.

آسیب دیگر درباره مقایسه کردن موکب‌هاست. هرچند موکب‌های عراقی از عمق وجود و با کمترین بضاعت و برای رفع حاجت به زوار خدمت ارائه می‌کنند، در قیاس با سایر موکب‌ها از بُعد خدمات، ضعیف دیده می‌شوند. حضور پُررنگ برخی موکب‌های ایرانی با زرق و برق خاص در پذیرایی از زائران، حس میزبانی عراقی‌ها را کم‌رنگ می‌کند. حال آنکه اربعین، نماد وحدت ایرانی‌ها و عراقی‌ها و تجلی اقتدار و عزت شیعه در جهان است. زائر ۵۷ ساله عراقی درباره برپایی موکب‌های ایرانی می‌گوید: «خدماتی که ما عراقی‌ها در موکب‌هایمان می‌دهیم، بسیار ساده است؛ اما ایرانی‌ها برای رقابت با ما، خدمات خاصی می‌دهند. مثلاً نوع پذیرایی که در برنامه ما نیست. به نظرم این نوعی رقابت، منفی و با تأثیرات بدی است».

احساس تبعیض و بی‌عدالتی

در باور مردم اینگونه تبلیغ می‌شود که اربعین، مراسمی شیعی است و هزینه‌ها و سوبسیدهایی که برای برگزاری آن انجام می‌شود، مختص شیعیان است و اهل سنت، نصیبی از آن ندارد. در صورتی که در این مراسم، اهالی دیگر ادیان، مانند مسیحیان و ارمنه هم حضور می‌یابند و حتی در راهپیمایی اربعین، اهل سنت نیز شرکت دارند و همه آزاد هستند که از امکانات ارائه‌شده استفاده نمایند. نذورات مردمی برای زائران است.

از جمله موارد تبعیضی در مراسم اربعین که موجب اختلاف بین گروه‌های اجتماعی می‌شود، اجرا نکردن مقررات قرنطینه مسافران به‌ویژه در ایام شیوع بیماری‌های واگیر

است. مسافران کشورهای دیگر لازم است تست سلامت دهند؛ اما آسان‌گیری مسئولان برای مسافران اربعین و تفاوت برخورد با دیگر مسافران موجب تبعیض و دلخوری و گلایه می‌شود. اهل تسنن، احساس نارضایتی از بسیج امکانات شهرداری برای انجام مراسم شیعیان و بی‌توجهی نسبت به مراسم اهل سنت دارند. همچنین به رعایت نکردن حقوق در استفاده از پایانه‌های مرزی و امور خدماتی مناطق خود، برای پیشبرد مراسم اربعین معترض شدند. مردم مریوان در ایام اربعین با انبوهی از پرچم‌های مشکی روبه‌رو هستند و می‌گویند ما برای انجام مراسم عیدمان و برنامه‌های اعتقادی خودمان با محدودیت روبه‌رو هستیم و از این تبعیض و بی‌عدالتی ناراحتیم. تبادلات اجتماعی و مباحث اقتصاد گردشگری در شهرهای مرزی کردستان که ساکنان آن، اهل تسنن هستند، هیچ عایدی و بهره‌ای برای آنها ندارند.

موضوع حکومتی شدن مراسم و دخالت دولت‌ها و جریان‌های سیاسی در تصمیم‌های اجرایی و نیز موازی‌کاری‌ها و صرف بودجه‌های دولتی برای این مراسم، موجب کاهش تحرکات مردمی و قطع جریان انگیزشی و پشتیبانی‌های بعدی می‌شود. مردم عراق که بسیاری از آنها به طبقات متوسط و پایین تعلق دارند، تا قبل از حضور ایرانی‌ها به‌خوبی اربعین را برگزار و از مهمانان ایرانی با تمام وجود پذیرایی می‌کردند.

آسیب دینی؛ کم‌توجهی به واجبات دین، وجود فرقه‌های انحرافی، عرفی شدن
آسیب‌های دینی پیاده‌روی اربعین شامل شکاف اهل سنت و شیعیان، کم‌توجهی به واجبات دین، ظهور فرقه‌های انحرافی و عرفی شدن زیارت است. شکاف‌های داخلی میان گروه‌های مختلف شیعه می‌تواند به تفرقه و کاهش انسجام منجر شود. تمرکز بیش از حد بر جنبه‌های معنوی ممکن است افراد را از واجبات دینی غافل کند. برخی گروه‌های انحرافی نیز ممکن است از این رویداد برای تبلیغ عقاید خود استفاده کنند. در نهایت برجسته شدن جنبه‌های دنیوی اربعین ممکن است تأثیر معنوی آن را کاهش دهد. در تحلیل دقیق‌تر همان‌گونه که بیان شد، یکی از معایب و آسیب‌های نوظهور در مراسم، فضای مجازی تفرقه و اختلاف‌افکن است که با ترویج و تبلیغ قدرت و اقتدار شیعیان موجب شیعه‌هراسی و ایجاد تقابل بین فرق اسلامی می‌شود.

آسیب دیگر دینی، مقایسه پیاده‌روی اربعین (شیعیان) و تطابق آن با مراسم حج (سنی‌ها) است که باعث تفرقه شده، واگرایی اجتماعی را به اذهان متبادر می‌کنند. البته هر دو مراسم از موضوعات اشتراکی و فرامذهبی مسلمین جهان است و جماعت شیعی یا سنی در آن حضور یافته، اعمال خود را انجام می‌دهند. همچنین نگاه تقلیل‌گرایانه به مناسک اربعین و کارکردهای آن، حاکمیتی شدن مناسک دینی و راهپیمایی اربعین، خروج مناسک از ماهیت سنتی اصیل و ایجاد زمینه مدرن‌شده و غلبه‌یافتگی فرم بر محتوا و فردی شدن و ورود بدعت‌ها به مناسک و ورود خارج از چارچوب سلیقه افراد (معینی‌پور، ۱۳۹۵: ۱۱۸)، آسیب آیین اربعین است.

آسیب زیست‌محیطی؛ پسماندها و آلودگی محیط‌زیست

پسماندها به مجموعه مواد باقی‌مانده ناشی از فعالیت‌های انسان و حیوان اطلاق می‌شود که معمولاً در یک منطقه‌ای جمع و به صورت ناخواسته دور ریخته می‌شوند. افزایش زائران اربعین حسینی و تغییر الگوی مصرف، به استفاده بی‌رویه از ظروف پلاستیکی و یک‌بار مصرف و انباشته شدن حجم انبوهی از پسماند می‌انجامد. خداوند کریم می‌فرماید: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا؛ زمین را بعد از اصلاح، فاسد نکنید» (اعراف/ ۵۶).

امام علی^(ع) در سخنی درباره حفظ محیط‌زیست و حراست از آن می‌فرمایند: «فَإِنَّكُمْ مَسْئُلُونَ حَتَّى عَنِ الْبَقَاعِ وَالْبَهَائِمِ؛ شما در روز قیامت حتی درباره مکان‌ها و چهارپایان بازخواست می‌شوید» (سیدرضی، ۱۴۱۴: ۲۴۲). آسیب‌های زیست‌محیطی پیاده‌روی اربعین به‌ویژه در زمینه تولید پسماند، یکی از نگرانی‌های اصلی است. هر ساله، میلیون‌ها نفر با شرکت در این مراسم به تولید پسماندهایی مانند بطری‌های پلاستیکی، بسته‌های غذایی و سایر زباله‌ها می‌پردازند که بسیاری از ایشان در طول مسیر رها می‌شوند. زیرساخت‌های مناسب مدیریت پسماند در برخی مناطق عراق، این مشکل را حل می‌کند. این تجمع پسماند نه‌تنها به محیط‌زیست در اطراف آسیب می‌زند، بلکه می‌تواند به منابع آب، خاک و هوا ایجاد شود که در صورت عدم مدیریت صحیح، ممکن است

منجر به آلودگی بیشتر محیط‌زیست عراقی‌ها شود. اینها مواردی است که دفاتر مراجع و علما، آن را احکام حق‌الناس برشمرده‌اند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مسئله آسیب‌شناسی پدیده اربعین، زمانی شکل و ساختار پیدا می‌کند که ما وضعیت موجود و کاستی‌های آن را شناسایی کنیم و ظرفیت‌های فرهنگی و اجتماعی و سیاسی واقعی جامعه را با شرایط آرمانی تطبیق دهیم. اینکه حل موضوع «بازگشت به معنای درون‌دینی زیارت اربعین» یا همان «اصالت» راهپیمایی را حفظ کنیم و از کارناوالی شدن یا کالایی شدن فرهنگ اربعین پرهیز نماییم. لزوم توجه به مشارکت‌های مردمی، تمرکز به عینیات و واقعیات و پرهیز از پیش‌داوری‌ها و پنداشت‌های ذهنی، اجتناب از اسراف و خودخواهی فردی و گروهی را که رعایت نکردن آنها منجر به شکل‌گیری مجموعه‌ای از آسیب‌ها و کاستی‌های راهپیمایی اربعین می‌شود، در دستور کار قرار دهیم. این مطالعه بر اساس مصاحبه‌های عمیق با صاحب‌نظران، مصاحبه با زائران و موکب‌داران و مشاهدات میدانی جمع‌آوری شده است. مجموعه داده‌های به‌دست‌آمده می‌تواند برای پژوهش‌های جامعه‌شناختی و تصمیم‌های و گزارش‌های سیاستی کشور مفید باشد.

در بررسی و شناسایی آسیب‌های راهپیمایی به نظر می‌رسد که محور مسائل مرتبط با جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی پیاده‌روی اربعین، شکل‌گیری تصاویری نادرست از اربعین است. در اینجا منظور از «تصویر»، انگاره‌های ذهنی زائران و مشوقان و تبلیغ‌کنندگان رسانه‌ای و ارباب جمعی راهپیمایی اربعین است. فاصله گرفتن تصویر اصیل راهپیمایی اربعین از معنای درون‌دینی و اصیل آن و حرکت به سمت و سوی کارناوالی شدن (بی‌توجهی به آیین و مناسک و توجه به موضوعات لذت‌جویانه و تفرجی) این تصویر، آسیب‌رسانی به اربعین است. این پدیده که در ادبیات پژوهشی به «کالایی شدن فرهنگ» هم معروف است، نه‌تنها راهپیمایی اربعین را تحت تأثیر قرار داده، بلکه بسیاری از سنت‌ها و مناسک و آیین‌های دینی را از «اصالت» خود دور کرده است.

توجه و تأکید بر آداب زیارت از بُعد درون‌دینی در مغایرت با مجموعه‌ای از الگوهای رفتاری و کنشی است که در مراسم اربعین به عنوان الگوهای آسیب‌زا به حساب می‌آیند. لزوم مردم‌داری و سادگی، مشارکت‌های مردمی، قناعت به امکانات حداقلی، پرهیز از خوش‌گذرانی و اجتناب از اسراف، از الزامات اصلاحی اربعین است. در این راستا راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود:

- الف) حکمرانی مردمی و مدیریت خودجوش:** در اربعین، مردم بدون نیاز به مداخله حکومت و دولت، امور خدمات‌رسانی و برقراری نظم اجتماعی را برعهده می‌گیرند.
- ب) اقتصاد همیاری و مشارکتی:** ترویج اقتصاد مشارکتی و تعاونی (مانند استفاده از بازارهای محلی، تبادل خدمات رایگان و کمک‌های داوطلبانه).

منابع

- قرآن کریم (۱۳۹۳) ترجمه حسین انصاریان، تهران، سوره.
- نهج‌البلاغه (۱۴۱۴) به کوشش سید رضی، قم، دارالهیجره.
- آقاسی، محمد (۱۳۹۹) دل به عشقت مبتلا شد، تهران، کتاب نیستان.
- ایسپا، مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (۱۳۹۵) گزارش نظرسنجی بررسی نگرش شرکت‌کنندگان در راهپیمایی اربعین.
- برگر، پیتز (۱۳۸۱) اعتقاد بدون تعصب، ترجمه محمد ساوجی، تهران، نشرنی.
- برگر، پیتز و لاکمن، تامس (۱۳۷۵) کتاب ساخت اجتماعی واقعیت مترجم فریبرز محمدی، تهران، علمی و فرهنگی.
- بیات، بهرام و حمید میرعباسی (۱۳۹۷) جامعه‌شناسی مداحی در ایران، تهران، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- پویافر، محمدرضا (۱۳۹۸) الگوی فعالیت‌ها و تجربه خیر دینی در اربعین: گزارش پژوهی، تهران، بنیاد خیریه راهبردی آلاء.
- تاجبخش، غلامرضا (۱۴۰۱) «آسیب‌های پیاده‌روی اربعین حسینی: بررسی جامعه‌شناختی»، دوفصلنامه شیعه‌پژوهی، دوره هشتم، شماره ۲۲، صص ۱۱۴-۱۳۷.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۹۰) نظریه‌های جامعه‌شناسی، تهران، سمت.
- توسلی، غلامعباس و ابوالفضل مرشدی (۱۳۸۵) «بررسی سطح دین‌داری و گرایش‌های دینی»، مجله جامعه‌شناسی ایران، شماره ۴، ص ۱۱۸.
- جلالی مقدم، مسعود (۱۳۷۹) درآمدی بر جامعه‌شناسی دین. تهران، مرکز.
- جمشیدی‌ها، غلامرضا و علیرضا قبادی (۱۳۸۶) «تحلیل جامعه‌شناختی از مراسم و مناسک دینی با تأکید بر مراسم عاشورا»، تاریخ اسلام، شماره ۲، صص ۳۷-۶۰.
- دورکیم، امیل. الف. (۱۳۹۸) صوربنیادی حیات دینی: توتم پرستی در استرالیا، ترجمه باقرپرهام، تهران، مرکز.
- رحمانی، جبار (۱۳۹۷) «مینیاتورا از تشیع»، در: روایت پیاده‌روی اربعین؛ روایت مردم‌شناسانه و جامعه‌شناسانه از پیاده‌روی اربعین و آیین جاماندگان ۱۳۹۶، تهران، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، صص ۳۹۱-۴۴۸.
- ریتزر، جورج (۱۳۸۷) نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، علمی.
- زیمل، گئورگ (۱۳۹۳) دین، ترجمه امیررضایی، تهران، نشرنی.
- شرافت، نعیم (۱۳۹۷) «روزگار مشائیان کربلا»، در: روایت پیاده‌روی اربعین؛ روایت مردم‌شناسانه و

- جامعه‌شناسانه از پیاده‌روی اربعین و آیین جاماندگان ۱۳۹۶، تهران، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، صص ۷۰-۱۱.
- عابدینی، محمدرضا (۱۳۹۸) قدم عاشقی، قم، معارف.
- عبدی خجسته، لیلا (۱۳۹۷) «همراه زائران پاکستان در مشی اربعین»، در: روایت پیاده‌روی اربعین؛ روایت مردم‌شناسانه و جامعه‌شناسانه از پیاده‌روی اربعین و آیین جاماندگان ۱۳۹۶، تهران، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، صص ۱۱۱-۲۳۱.
- غرسیان، مرتضی (۱۳۹۶) «راهپیمایی اربعین، ظرفیت‌ها و آسیب‌ها»، ماهنامه مبلغان، شماره ۲۲۰، مهر و آبان، صص ۴-۱۲.
- غلامی، علی (۱۳۹۴) «مراسم آیینی اربعین حسینی، ۱۴۳۶، با تلاش برای بازخوانی در مدنیت، عقلانیت، معنویت، در بستر اربعین»، به کوشش مسعود معینی‌پور، تهران، سوره مهر، صص ۹۷-۱۳۶.
- مظاهری، محسن حسام (۱۳۹۷) اربعین ایرانی: رشد تصاعدی آمار ایرانی‌ها در پیاده‌روی اربعین، دلایل و پیامدها، پیاده‌روی اربعین، تاملات جامعه‌شناختی، به کوشش محسن حسام مظاهری، اصفهان، آرما، صص ۹۹۱-۲۰۰.
- معینی‌پور، مسعود (۱۳۹۵) «ظرفیت‌شناسی آیین پیاده‌روی اربعین در مواجهه عرفی شدن، عنوان نخستین پیش نشست از دومین همایش ملی ظرفیت‌های فرهنگی و تمدنی راهپیمایی بزرگ اربعین بود که عصر روز پنج‌شنبه در مرکز فرهنگ و معارف قرآن پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی برگزار شد، خبرگزاری رسا، ۲۰ شهریور ۱۳۹۵ کد خبر ۴۴۸ ۹۰۸.
- نجاتی، محمدسعید (۱۳۹۶) «آسیب‌شناسی میدانی مراسم پیاده‌روی اربعین حسینی از زاویه فرهنگ زیارت در اسلام»، فرهنگ زیارت، شماره ۳۱، صص ۱۶۷-۱۹۵.
- نصراوی، محمد (۱۳۹۹) امید در آستانگی، واکاوی انسان‌شناختی سه زیارت سانتیاگو کامپوستلا، حج و اربعین، با مقدمه گرگری کلیز و بابک رحیمی، تهران، نگاه معاصر.
- همیلتون، ملکم (۱۳۸۸) جامعه‌شناسی دین، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، تبیان.